

na izbiro v tem smislu, da bi izbirali najboljše, patentno zaščitene, tržno pomembne in najbolj akumulativne. Pač pa je potrebna strategija sanacije in preoblikovanja obstoječega slovenskega gospodarstva v kritičnih točkah, ki sem jih empirično prikazal.

JAN MAKAROVIČ*

Sociologija kreativnosti

Če priznavamo v znanosti samo tisto, kar se pojavlja v naslovih knjig in revij, v naslovih simpozijev, referatov in člankov, v nazivih raziskovalnih komitejev, v strokovnih nazivih raziskovalcev, v nazivih študijskih predmetov in študijskih smeri ter v geslih, ki se uporabljajo pri klasifikaciji literature, potem sociologija ustvarjalnosti preprosto ne obstaja. Osebno ne poznam nobene knjige z naslovom Sociologija ustvarjalnosti in nobenega študijskega predmeta na neki fakulteti s tem naslovom – z edino izjemo Fakultete za družbene vede v Ljubljani, kjer se bo začel ta predmet poučevati v prihodnjem študijskem letu. Ta predmet je moja lastna zamisel. Ker pa bo bralec pohitel z vprašanjem, kako neki morem predavati nekaj takega, kar ne obstaja, naj pojasnim, da sem se na vsej svoji poklicni poti najbolj vneto ukvarjal prav s sociologijo ustvarjalnosti. Le da tega sprva nisem vedel čisto natančno, podobno kot se večina ljudi ne zaveda, da govori v prozi, čeprav počno to neprestano. To moje ukvarjanje s sociologijo ustvarjalnosti ni bilo izraz nekakšnega osebnega čudaštva, saj sem srečal na svoji poklicni poti celo vrsto pomembnih ljudi, ki so se ukvarjali s podobnimi problemi, in se od njih mnogo naučil. Moja lastna zasluga je predvsem, da sem dal vsem tem tujim in lastnim prizadevanjem skupno ime. V tej razpravi želim prikazati, kako je prišlo do tega. Ker pa sem se, kot že rečeno, v življenju najbolj vneto ukvarjal prav s sociologijo ustvarjalnosti, bo ta prikaz tudi nekakšna strokovna avtobiografija.

POREKLO. Sociolog, ki bi želel pojasniti, zakaj se ukvarja Jan Makarovič s prav tako in ne z neko drugo problematiko, bi moral najprej izhajati iz njegove narodnostne pripadnosti. Slovenci smo namreč čisto poseben narod. Na eni strani segamo v gospodarsko razvito Zahodno Evropo, na drugi pa se držimo Balkana, medtem ko izhajajo naši predniki s širnih ruskih ravnin. Na zahodu smo del Sredozemlja, ki je zibelka evropske civilizacije, na vzhodu pa segamo v Panonsko nižino, ki je v bistvu samo podaljšek ukrajinskih step, ki so same podaljšek srednjeazijskih step in puščav. Če dodamo temu še slovensko razdrobljenost in majhnost ter dejstvo, da smo bili že od nekdaj podložniki naših mogočnih sosedov, bo moral naš sociolog ugotoviti, da smo Slovenci tipičen *marginalen* narod – ali, kot pravi Anton Trstenjak temu lepo po slovensko, narod *meje*. Podobno bi moral ugotoviti naš sociolog tudi za Jana Makaroviča osebno. Že po njegovem priimku bi lahko sklepal, da izhajajo njegovi predniki od nekod iz vzhodnega, pravoslavnega dela slovanstva. Nadalje bi lahko ugotovil, da izhajajo njegovi neposredni predniki po očetovi strani s skrajnega zahodnega obrobja slovenskega ozemlja, ki

* Dr. Jan Makarovič, tedni prof. na Fakulteti za družbene vede

je še vedno pod tujo oblastjo, njegovi predniki po materini strani pa z njegovega skrajnega vzhodnega obrobja, za katero velja isto. Oboji so bili po prvi svetovni vojni begunci iz držav, kjer sta se pozneje skotili dve najstrahotnejši pošasti našega stoletja, če seveda izvzamemo komunizem in njegove današnje beograjske naslednike. Ko sta ti dve pošasti leta 1941 razkosali Slovenijo, se je ta zgodba preganjanja in begunstva moje družine samo še enkrat ponovila. Po mojem mnenju izhaja iz prav teh izkušenj vse tisto, kar me je pritegnilo v sociologijo in kar me v njej priteguje še danes. Čeprav sem se že od nekdaj vneto ukvarjal s sociološko teorijo, se mi zdi velik del sociološkega teoretiziranja obupno dolgočasen. Večkrat se mi zazdi, da se ukvarjajo moji spoštovani kolegi s takim teoretiziranjem predvsem zato, da preženejo dolgčas in zaslužijo svojo plačo. Tisto, kar se zdi v sociologiji zanimivo meni osebno, je predvsem *kritika družbe in odpiranje perspektiv njenega razvoja*. Perspektiv ukinjanja samopašnega izživljanja močnega nad šibkim, izkoriščanja, razčlovečevanja.

Da bi razumeli, v kakšni zvezi je bila ta moja zaljubljenost v socialno pravičnost s sociologijo ustvarjalnosti, pa je treba upoštevati še neko drugo okoliščino. Moj oče ni imel mnogo šol in v življenju ni prišel dlje od položaja skromnega občinskega uradnika. Bil pa je človek s širokim obzorjem in opaznimi talenti ne le v znanosti, temveč tudi umetnosti. Od njega sem podedoval poleg nekaterih sposobnosti predvsem prezir do pisarniških hrčkov v znanosti, ki v življenju niso ustvarili ničesar, razen svoje kariere. Obenem pa sem občutil ob njem ljubezen do čudes človeškega ustvarjanja v znanosti in umetnosti, pa tudi bolečino zakopanega talenta. In kaj ni bila ravno *družba* tista, ki je povzročila, da je ta talent postal zakopan? To je bilo moje prvo srečanje s sociologijo ustvarjalnosti.

MARX. Moja zaljubljenost v socialno pravičnost na eni strani in občudovanje človeške ustvarjalnosti na drugi sta me pripeljala v neposredno bližino marksizma. Kaj ni Marx učil, da je glavno gibalno zgodovine razvoj produkcijskih sil, se pravi človeška ustvarjalnost, in kaj ni videl glavnega družbenega problema v izkoriščanju človeka po človeku? Sicer pa mi Marxova teorija izkoriščanja pri tem ne zdi prav posebno pomembna; že zato ne, ker Marxa nimam za posebno pomembna; že zato ne, ker Marxa nimam za posebno velikega ekonomista. Mnogo pomembnejša se mi zdi njegova teorija *alienacije*, prikazana v *Pariških rokopisih*, in dejstvo, da so marksisti izvedli svoje revolucije, še preden so se seznanili s tem temeljnim Marxovim delom, nikakor ni brez pomena. V *Pariških rokopisih* namreč Marx ugotavlja, da prisvajanje presežnega produkta, se pravi ekonomska plat zadeve, nikakor ni prvi izvor vsega zla, temveč je šele posledica strukture delovnega procesa samega. V tem procesu kapitalist najprej ugrabi delavcu njegovo *ustvarjalnost*, se pravi njegovo človeško bistvo. Najprej mu ugrabi njegovo dušo, šele nato tudi njegovo telo. Problem izkoriščanja, problem družbenih odnosov, je torej neločljivo povezan s problemom človeške ustvarjalnosti. S *Pariškimi rokopisi* sem se seznanil kot študent filozofije predvsem po zaslugi Veljka Rusa, ki je bil tedaj asistent na Oddelku za filozofijo. Prav s *Pariškimi rokopisi* si je Rus že nekoč prej privoščil nevarno šalo. Razmnožil je namreč tista Marxova besedila in si s tem nakopal obtožbo, da se ukvarja s protimarksistično propagando! Sploh se Rusu tovrstne šale niso kaj prida obnesle, zlasti ne po Pučnikovem procesu, ko je bila izpeljana čistka na Oddelku za filozofijo, ko so izgubili svoje položaje trije od ducata najspodobnejših ljudi, kar sem jih spoznal v življenju. Kakor bi rekel Marx, moč idej ne more nadomestiti moči bajonetov, pač pa lahko moč bajonetov uniči moč idej. To je bila moja druga lekcija iz sociologije ustvarjalnosti.

Seveda je Marx, Bogu bodi potoženo, tudi mojo lastno poklicno kariero prej

zaviral kot podpiral. Toda ne glede na to in ne glede na dejstvo, da nisem bil nikoli ud njegove Cerkve, ponižno priznavam, da je bil tudi on eden od mojih učiteljev. Podobno kot ga prej nisem sprejemal brez rezerve, ga tudi danes ne želim brez rezerve zavreči. Čeprav sem se, denimo, naučil od Proudhona, ki je že pred Marxovim prvim javnim nastopom napovedal razpad komunizma, mnogo več kot od njega.

ODKRIVANJE TALENTOV. Po tistih dogodkih na Oddelku za filozofijo filozofska kariera zame seveda ni prišla v poštev. Tako sem se kot diplomirani psiholog zaposlil v poklicnem usmerjanju. Imel sem srečo, da sem pri tem naletel na celo vrsto ljudi, ki so takrat na Slovenskem orali ledino na tem področju. Obenem pa je bila to zame nova lekcija iz sociologije ustvarjalnosti, kajti naši vodilni so bili večinoma nekakšni občinski uradniki, ki so se odlikovali predvsem po svoji politični zanesljivosti in jih je zanimalo predvsem to, kako točno prihajamo v službo. Nedvomno najpomembnejša osebnost pa je bila zame v tistih časih Pavle Kogej. Kogej je veljal za politično problematičnega, vendar je po nekakšnem čudežu nekje v šestdesetih letih pristal na mestu vodje oddelka za poklicno usmerjanje pri Republiškem zavodu za zaposlovanje. Predvsem njemu gre zasluga za razvoj sistema poklicnega usmerjanja, kakršnega imamo v Sloveniji še danes. Vsi učenci so v sedmih razredih osnovne šole sistematično testirani z baterijami testov umskih sposobnosti, v začetku osmega razreda pa še anketirani, in podobno so anketirani tudi njihovi učitelji. Med šolanjem v srednji šoli pa so učenci sistematično spremljani iz letnika v letnik. Ta sistematični pristop naj bi prispeval k smotrnejšemu gospodarjenju z najdragocenejšim bogastvom, kar ga premore naš narod – s sposobnostmi naše mladine. Pri tem prizadevanju pa je bila Kogeu še zlasti pri srcu skrb za odkrivanje in štipendiranje talentov iz delavskih in kmečkih družin. Toda podobno kot Rus je bil tudi Kogej v svojih prizadevanjih uspešen le malo časa. Najvišja vrednota socialistične pedagogike je bila namreč že od vsega začetka intelektualna uravnilovka in sleherno govorjenje o prirojениh talentih je veljalo za elitizem. V sistemu usmerjenega izobraževanja je doživel ta kult povprečnosti svojo dokončno potrditev, Kogej pa je doživel podobno usodo kot Rus.

Kljub temu pa mi je sistem, ki ga je vzpostavil Kogej, omogočil, da sem leta 1973 začel z raziskavo, ki sem jo kasneje uporabil za svojo doktorsko disertacijo. Štiri skupine osmošolcev, izenačene po intelektualnih sposobnostih, smo sistematično spremljali do konca njihovega šolanja na srednjih, višjih in visokih šolah. Posebno pozornost smo pri tem posvetili njihovem družbenemu okolju, da bi odkrili, kateri dejavniki v tem okolju spodbujajo ali zavirajo uresničitev njihovih intelektualnih sposobnosti. Med našimi štirimi skupinami je bila tudi skupina nekaj nad 300 učencev, ki so bili po testnih rezultatih najbistrejši, kolikor smo jih lahko odkrili v celotni generaciji, ki je štela blizu 30.000 učencev. Pokazalo se je, da niti v tej skupini z resnično briljantnimi sposobnostmi velik del ne doseže srednje, višje ali visoke izobrazbe – da pa jo nasprotno dosežejo mnogi, ki imajo le povprečne ali celo podpovprečne intelektualne sposobnosti. V tem se ne zrcali le družbena neenakost, ki daje mladim različne stopnje možnosti, temveč tudi nespособnost šol, ki nagrajujejo povprečnost ter pogosto prej onemogočajo, kot pa spodbujajo razvoj talentov.

Anatema, ki je visela nad Kogejevim štipendiranjem talentov, je bila odpravljena šele v letu 1987. Takrat sem prevzel vodstvo petletne raziskave, ki jo je organiziral in financiral Republiški zavod za zaposlovanje in ki naj bi omogočila izdelavo sistema odkrivanja nadarjenih učencev v Sloveniji. V raziskavi smo najprej izdelali začasni instrumentarij za odkrivanje nadarjenih, nato pa smo primer-

jali skupino nadarjenih, izbranih s pomočjo tega instrumentarija, z reprezentativnim vzorcem učencev osmih razredov osnovnih šol, na katerem smo uporabili isti instrumentarij. Ta raziskava seveda ni imela samo praktičnega pomena, saj nam je podrobno osvetlila posamezne oblike ustvarjalnosti mladih, njihovo medsebojno povezanost in njihovo družbeno pogojenost.

DRUŽBENA PARTICIPACIJA. V letu 1971 sem se zaposlil na vabilo Janeza Jerovška na tedanji Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Podobno kot Rus in Kogej je bil tudi Jerovšek kasneje žrtev politične čistke. Toda takrat smo živeli še v obdobju »anarholiberalizma« in tudi študentski nemiri so šele nedavno tega dosegli vrhunec. Prav študentski nemiri so mi dali tudi priložnost, da sem se lotil neke nove teme, o kateri se je takrat mnogo govorilo – družbene participacije. S kolegom Markom Žvokljem sva takrat izvedla anketo na skupini študentov Elektrotehniške fakultete in FSPN, da bi ugotovila, kakšna so stališča, vrednote, želje in pričakovanja študentov, ki so še nedavno tega demonstrirali po ulicah. Pozneje smo izvedli podobno raziskavo v prvih in zadnjih letnikih srednjih šol na Višji šoli za socialne delavce in na reprezentativnem vzorcu slovenske mladine – da ne govorim o celi vrsti anket, ki sem jih izvajal na študentih FSPN, kadar koli sem imel priložnost.

Najpomembnejša ugotovitev vseh teh raziskav je bila, da je družbena participacija posebna oblika *ustvarjalnosti*. Sploh se pojavlja ustvarjalnost v dveh temeljnih oblikah: kot *predmetna* ustvarjalnost, ki se izraža v znanosti, umetnosti, tehniki in religiji, in kot *družbena*, se pravi kot poseganje v družbeno dogajanje oz. kot družbena participacija. Obe obliki ustvarjalnosti sta v izraziti medsebojni korelaciji in sta odvisni od podobnih sposobnosti in dejavnikov družbenega okolja. Podobno kot si ne moremo predstavljati umetniškega ustvarjanja ali znanstvenega raziskovanja pri nerazgledanem in nekultiviranem človeku, si tudi ne moremo predstavljati, da bi imeli nerazgledani ljudje interes za soodločanje o družbenih zadevah in bi pri njih učinkovito sodelovali. Ta ugotovitev nam pojasni, zakaj je propadlo jugoslovansko samoupravljanje. Ob izobrazbeni strukturi, kakršno smo imeli, samoupravljanje preprosto ni moglo zaživeti, tudi če bi bili vsi drugi pogoji optimalni.

Sicer pa smo raziskovali ustvarjalnost in družbeno participacijo tudi v industrijskem kontekstu, predvsem v raziskavi o razvijanju strokovnih kadrov, ki smo jo izvajali za Inštitut za delo pri Pravni fakulteti. V tej raziskavi se je ponovno pokazalo, kateri so naši najdragocenejši potenciali in kako jih onemogočamo. Spet nova lekcija iz sociologije ustvarjalnosti.

PSIHOLOGIJA IN SOCIOLOGIJA USTVARJALNOSTI. V psihološkem raziskovanju človeškega intelekta sta zlasti pomembni dve prelomnici: prva na začetku, druga pa na sredini našega stoletja. V začetku stoletja se pojavijo prvi testi inteligentnosti, kar omogoči uporabo matematičnih metod pri raziskovanju človeškega intelekta. V sredi našega stoletja pa se začena vse bolj uveljavljati spoznanje, da je klasični pojem inteligence pravzaprav samo en vidik človeškega intelekta. Naloge, ki jih vsebujejo klasični testi inteligentnosti, so v bistvu večinoma nekakšne enačbe z eno neznanko. Predpostavljajo jasno formuliran problem, ki dopušča le eno samo rešitev. Od osebe, ki odgovarja na testna vprašanja, se ne pričakuje nikakršna samostojnost pri postavljanju problemov, nikakršna iznajdljivost pri odkrivanju različnih možnih rešitev. Od nje se pričakuje samo to, da izpolni nalogo, ki jo je postavil psiholog, in pride do rešitve, ki jo je psiholog že vnaprej predvidel. Sposobnost, ki omogoča reševanje takih problemov, je sicer pomembna za delovanje v neki birokratski organizaciji, ki predpostavlja jasne,

vneprej dane okvire funkcioniranja, toda kjer je situacija odprta in zahteva povsem nove pristope, bodo posamezniku potrebne povsem drugačne sposobnosti. Sploh pa je najpomembnejša in najzlahtnejša človeška sposobnost tista, ki se nanaša na odkrivanje in ustvarjanje nečesa novega, ne pa na reševanje problemov, v katerih je rešitev že vneprej implicirana. Prav na to je opozoril ameriški psiholog Guilford v svojem predsedniškem govoru v Ameriškem psihološkem združenju leta 1950. Po Guilfordu moramo razlikovati v strukturi človeškega intelekta poleg sposobnosti »konvergentne produkcije«, ki nam omogočajo odkrivanje rešitev, ki so že implicirane v testnem gradivu, tudi sposobnosti »divergentne produkcije«, pri katerih gre predvsem za produciranje raznovrstnih novih idej.

Ta Guilfordova razmišljanja so spodbudila zlasti v ZDA intenzivno raziskovanje na področju ustvarjalnosti. Dodatno spodbudo so dobila ta raziskovanja ob sovjetskem prodoru v vesolje leta 1957. Za Američane je bil ta prodor neprijeten šok, ki je podrl njihovo predstavo o njihovi tehnološki premoči. Zato so se seveda začeli spraševati, kaj je povzročilo ta prodor in kaj je bilo vzrok, da je najbogatejša in tehnološko najrazvitejša država na svetu v tem pogledu zaostala.

To je bila ena glavnih spodbud za razvoj psihologije ustvarjalnosti, ki je dandanes zlasti v ZDA ena najprodornejših psiholoških panog. Obenem pa je psihologija ustvarjalnosti tudi otrok kibernetске revolucije kot začetka nove dobe v tehnološkem razvoju, ko postaja v gospodarstvu vloga surovin, delovne sile in kapitala vse manj pomembna v primerjavi s tehnološkim napredkom, znanjem ter ustvarjalnostjo.

Psihologija ustvarjalnosti se je dandanes uveljavila tudi na Slovenskem, in tu se lahko Slovenci postavimo predvsem z monumentalnim delom *Psihologija ustvarjalnosti* Antona Trstenjaka, ki je izšlo leta 1981. Zanimivo je, da je natanko istega leta izšlo v Beogradu približno enako obsežno delo srbskega psihologa Radivoja Kraščeva z natanko enakim naslovom (*Psihologija stvaralaštva*). To seveda ne zmanjšuje niti pomembnosti niti izvornosti Trstenjakovega dela, kaže pa, kako zelo je bila takrat v Jugoslaviji ta problematika v zraku.

Poleg Trstenjaka se na Slovenskem ukvarjajo s problematiko ustvarjalnosti tudi drugi psihologi, med katerimi so morda najpomembnejši Pečjak, Jaušovec in Žagar.

Toda enako kot je pri nas in v svetu prodorno raziskovanje *psihologije* ustvarjalnosti, je zanemarjeno raziskovanje *sociologije* tega pojava. Psihologi, ki se ukvarjajo s problemom ustvarjalnosti, obravnavajo sociološko problematiko večinoma le obrobno in mimogrede. Čeprav je ustvarjalnost kot taka seveda psihološki pojav, je takšen pristop enostranski in kaže na značilen razcep med psihologijo in družbenimi znanostmi.

Resnični začetnik sociologije ustvarjalnosti ni psiholog, temveč *antropolog*. V letu 1944 je objavil Alfred Kroeber, sicer eden najvidnejših ameriških antropologov, resnično monumentalno delo *Configurations of Culture Growth*, v katerem je prikazal z občudovanja vredno erudicijo statistiko vzponov in upadov ustvarjalnosti na najrazličnejših področjih, v vseh zgodovinskih obdobjih in v vseh velikih civilizacijah sveta. Pri tem se je pokazalo, da se ustvarjalnost praviloma ne giblje na stalno enaki ravni, temveč se pojavlja nasprotno v obliki posameznih izrazitih in kratkotrajnih »izbruhov«. Osrednji problem sociologije ustvarjalnosti bi moral biti torej analiza družbenih razmer, ki pojasnijo take izbruhe. Vendar pa se Kroeber sam tega problema ni lotil. Zadovoljil se je z golim statističnim opisom, ki je bil že tako sam po sebi dovolj obsežno delo. Tako je moralo bogato Kroeberjevo gradivo čakati skoraj trideset let do leta 1971, ko je skupina psihologov pod vodstvom

R. Narolla izvedla sondažno raziskavo soodvisnosti med ravniyo ustvarjalnosti in različnimi zgodovinskimi okoliščinami, ki naj bi jo pogojevale. Pri tem je prišlo do izraza zlasti dejstvo, da je stopnja ustvarjalnosti tem višja, čim večja je stopnja politične razdrobljenosti v neki državi. Toda kako sociološko osmisлити to ugotovitev?

Odgovor je treba verjetno iskati v psihologiji ustvarjalnosti. Psihologija je že davno pometla z mistično predstavo o ustvarjalnosti, po kateri naj bi šlo pri tem za ustvarjanje »*ex nihilo*«, po nekakšnem božanskem navdihu. Ustvarjalec mora vsekakor predhodno razpolagati z nekim materialom, ki mu omogoča ustvarjanje. Toda kako lahko ustvarjalec na podlagi danega materiala ustvari nekaj popolnoma novega? Očitno predvsem tako, da poveže elemente v tem materialu na povsem nove načine, odkrije skrite zveze med povsem različnimi pojavi, na katere poprej nihče ni pomislil. Po teoriji, ki jo je postavil Mednick, temelji ustvarjalnost na sposobnosti povezovanja *disparatnih elementov*. Temu lahko dodamo, da je stopnja ustvarjalnosti tem višja, čim večja je ta disparatnost in čim globlje zveze odkrije posameznik med temi elementi.

To teorijo lahko smiselno navežemo na empirično ugotovitev o zvezi med ustvarjalnostjo in politično razdrobljenostjo. Politična razdrobljenost pomeni namreč predvsem *diferenciranost*, različnost političnih režimov, kultur, družbenih razmer. Čim večja je stopnja te diferenciranosti, tem več spodbude dobi posameznik za primerjave in povezave, za oblikovanje novih kombinacij in odkrivanje novih zvez med raznovrstnimi pojavi. V tem našem razmišljanju se znajdemo natanko tam, kjer smo začeli to razpravo: pri problemu slovenske *marginalnosti*. Očitno imajo pripadniki marginalnih kultur dovolj priložnosti za primerjave in torej tudi mnogo možnosti za razvoj ustvarjalnosti. Kaj ni bila, denimo, že stara Grčija marginalno območje na robu perzijskega imperija? Koliko in kako smo torej Slovenci v svoji zgodovini izkoristili ustvarjalne možnosti, ki nam jih daje marginalna narava našega narodnostnega ozemlja?

S tem problemom se ukvarja raziskava *Evropske korenine kreativnosti na slovenskem ozemlju*, s katero sem zaposlen v tem trenutku. Ta raziskava izhaja seveda iz celotne zgodovine nastajanja sociologije ustvarjalnosti, ki je skicirana v tem sestavku; temu pa je treba dodati še tole:

Leta 1978 sta izdala Henry Teune in Zdravko Mlinar delo *The Developmental Logic of Social Systems*, ki je nadvse pomembno tudi za razvoj sociologije ustvarjalnosti, predvsem iz dveh razlogov. Po eni strani je tu oblikovana teorija družbenega razvoja na tako abstraktni ravni, v jeziku »komponent« in »lastnosti«, da omogoča uporabo na najrazličnejših področjih. Po drugi strani pa je osrednja ideja te teorije, medsebojna povezanost globalizacije ter individualizacije, v neposredni zvezi z idejo integracije disparatnih elementov, ki je temeljna paradigma za razumevanje pojavnosti ustvarjalnosti in njegovih družbenih korelatov.

Te ideje so mi bile v pomoč že pri pisanju moje knjige *Sla po neskončnosti: človek kot ustvarjalec*, ki je izšla leta 1984. S tem delom sem želel dopolniti Trstenjakovo *Psihologijo ustvarjalnosti*: podobno kot se je Trstenjak lotil *psihološkega* vidika ustvarjalnosti, sem se lotil jaz njenega *sociološkega* vidika. Vendar pa takrat še nisem vedel, da je izšla natanko tistega leta tudi knjiga ameriškega psihologa D. K. Simontona z naslovom *Genius, creativity and leadership: historiometric inquiries*, ki je pomemben prispevek k sociologiji ustvarjalnosti. Simontona namreč ne zanima proces ustvarjanja sam po sebi, temveč predvsem problem *družbenega* priznanja ustvarjalnega produkta. Po drugi strani pa uporablja Simonton pri svojem delu strogo kvantitativne, statistične metode, kar je zanesljivo znamenje, da je

stopila sociologija ustvarjalnosti v svoje zrelo obdobje. Sicer pa ji je to pot začrtal že Kroeber.

ASJA NINA KOVAČEV*

Prisilno spreminjanje psihičnih vsebin

Oblikovanje duševnosti po splošnih normativih

Postopki t. i. »vzgajanja« in »prevzganja« spadajo med dejavnike, ki odločilno vplivajo na subjektov spoznavni in osebnostni razvoj. Toda subjekt se pogosto odzove odklonilno na vsiljevanje informacij, ki jih ne more umestiti v svoj spoznavni sistem ali pa jih je celo že vključil vanj. Zato mu lahko njihovo presežno vsiljevanje zbuja še dodaten odpor, ki vodi v njihovo zavračanje.

Pojav raznovrstnih odporov do informacij, ki jih subjekt ne more vključiti v svoj spoznavni in vrednostni sistem, navadno spremljajo še drugi psihični procesi, ki dodatno stopnjujejo odpor. Slednji se pojavijo sprva le na afektivnem področju kot slabo razpoloženje (oziroma v nekaterih kočljivejših situacijah kot negativna čustva, ki se navezujejo na določene vsebine), kasneje pa jih subjekt skupaj z njihovimi negativnimi konotacijami vključí v svoj spoznavni aparat. S slabim načrtovanjem in nekorektnim izvajanjem prepričljive komunikacije tako dosežemo učinek, ki je prav nasproten tistemu, ki smo ga pričakovali in si ga želeli. To nam lahko temeljito pokvari vse načrte z danim subjektom ali celo z večjo ali manjšo skupino ljudi. Toda tudi iz najbolj kritične situacije je možno najti izhod. Najbrutalnejša (vendar tudi najučinkovitejša) metoda spreminjanja subjektove psihične naravnosti in njegovih psihičnih vsebin je prav gotovo t. i. »pranje možganov« (brainwashing).

Zvonarević (1985) ugotavlja, da se je izraz »brainwashing« prvič pojavil v ameriški psihologiji med korejsko vojno in po njej. Z njim so tedaj označevali postopek, ki sta ga uspešno uporabljali severnokorejska in kitajska vojska pri siljenju ujetih ameriških vojakov k sodelovanju. Kljub temu da se je izraz pojavil razmeroma pozno, so uporabljali podobne postopke že mnogo prej, vendar tedaj ti še niso bili zanimivi za znanstveno proučevanje oziroma je bila njihova teoretska analiza celo skrajno tvegana. Takšne pristope k spreminjanju mentalitete »neprilagojenih« ljudi so poznali že v različnih arhaičnih in tradicionalnih družbah (Eliade, 1962), kjer so se ohranili vse do danes. Pod zaščito in nadzorom najpomembnejših instanc državnega aparata so jih uporabljali tudi srednjeveški inkvizitorji (Delumeau, 1986). Podobno in nič manj drastično situacijo je bilo mogoče stalno opazovati še v kasnejših obdobjih, le da so tedaj umaknili intervencije v subjektovo psihofizično integriteto iz javnega življenja, jih pričeli prikrivati in jim določili njihovo mesto v tretmaju različnih ustanov za spreminjanje miselne naravnosti. S postopki, ki jih lahko umestimo v kategorijo »pranja možganov«, so spreminjali mentaliteto tudi v zaporih, duševnih bolnicah (Milčinski, 1986).

* Mag. Asja Nina Kovačev, asistentka na Filozofski fakulteti.